

KACÍŘSKÉ OTÁZKY

Text: Barbara Hansen Čechová
foto: Petr Jedinák a os. archiv S. Komárka

Profesor filozofie a dějin přírodních věd **Stanislav Komárek** patří k hrstce českých autorů, kteří dokáží otevírat nové, originální pohledy a propojovat poznatky, které jsme si dosud dohromady nedávali. S jedním ze zakladatelů katedry filozofie a dějin přírodních věd a známým esejistou jsme hovořili o smyslu současného vzdělávání, vzdalování světu školy od světa současné generace a rozhraní mezi vědeckým a nevědeckým.

Hodně cestujete, především po Asii, žil jste delší dobu v Rakousku, proto, jak ukazujete ve svých knihách, se dokážete podívat na naši zdejší realitu jinými očima. Jaká jsou z tohoto pohledu kulturní specifika našeho vzdělávacího systému?

Náš vzdělávací systém není naprosto uchopitelný bez uvědomění si napojení na někdejší c. k. rakouský, který tu byl dlouho, byl neobyčejně propracovaný a měl své stinné i světlé stránky. Všechny pozdější epochy – prvorepubliková, nacistická, komunistická i porevoluční jej v zásadě jen lehce modifikovaly. Obávám se, že dvacáté století bylo pro české učitele nejhorší období v dějinách vůbec. Protože řekněme, že ten, který v roce 1910 začal učit, musel z povahy svého úřadu provozovat všechny typy propagandy až do padesátých let, jinak by přišel o zaměstnání.

S tím poněkud souvisí to, jak se látka podává a co se vlastně učí. Dodnes slyne naše země neobyčejným množstvím informací, které jsou do žactva pumpovány, řekl bych, pod tlakem a vyžaduje se jejich věrná reprodukce.

To byl přeci ale cíl současné reformy toto odstranit. Myslíte, že se to ještě nepodařilo?

Nejsem v kontaktu se základními a středními školami, učím na škole vysoké, ale školských reformách už naše generace zažila mnoho. Je také otázkou, zda a do jaké míry naše mládež unese něco jako prostor pro samostatnou kreativitu. Smysl pro svobodu a její smysluplné využití se musí v populaci dlouho kultivovat. Tady jsme na samém začátku.

Druhou věcí je neustálý pokles prestiže učitelstva v očích veřejnosti. Čteme-li povídku Boženy Němcové Pan učitel, vidíme, že tam byl učitel takový trochu superman, rytíř bez bázně a hany: kdo by to dnes v českých pedagogích shledal! Ještě v době formování Československých legií

**profesor
Stanislav Komárek
(* 6. srpna 1958)**

Profesor Stanislav Komárek [* 6. srpna 1958 Jindřichův Hradec] je biolog, filozof a spisovatel, autor originálních esejů, básník a romanopisec. Zabývá se zejména dějinami biologie, vztahem přírody a kultury, humánní etologií a biologickou antropologií, biologickou estetikou, dílem Adolfa Portmanna a Carla Gustava Junga. Od roku 1990 působí na Katedře filozofie a dějin přírodních věd Přírodovědecké fakulty UK, v letech 1996-2001 jako vedoucí katedry, externě učí též na Katedře estetiky a Ústavu filozofie a religionistiky Filozofické fakulty UK, od roku 2003 je na hlavní úvazek členem Katedry obecné antropologie Fakulty humanitních studií UK. Roku 1994 se habilitoval v oboru entomologie, roku 1997 získal doktorát v oboru filozofie výchovy, roku 2001 byl jmenován profesorem filozofie a dějin přírodních věd.

patřili k jejich základu základoškolští učitelé. To by také asi dnes stěžil byl ten případ.

Je smutnou zkušeností, že na různých univerzitních fakultách se nadaným jedincům radilo studovat něco tzv. kloudného, těm, kteří se za ty nadané nepovažovali, se radilo učit. Ale to je dlouhodobý sekulární trend, s nímž nějakou reformou, která jedná pouze administrativními prostředky, pohnout nejde. C. k. vzdělávání má však i své pozitivní stránky, jako velký objem disponibilních znalostí, méně už jejich kreativní využití.

Udělejme školu dobrovolnou

Cítíte tedy, že je to potřeba změnit?

Cítím. Já si dokonce poněkud kacířsky myslím, že stát by měl pečovat pouze o to, aby žák zvládl mateřský a anglický jazyk, kupecké počty, zacházení s computerem a internetem. To by měl striktně vyžadovat. Všechny ostatní předměty by měly být nějakým způsobem volitelné ze strany rodičů, později i žáků. Ale v podstatě je smutnou pravdou, že průměrnému občanu vědomost o ribozomu, bitvě na Bílé hoře nebo Fibonacciho posloupnosti není v běžném životě k ničemu. To je ale takový zcela minimalistický rámec. Speciálně jako biolog, když vidím, jak je pod tlakem vyučována celá ta molekulárněbiologická „metafyzika“, kterou běžný člověk nikdy neuvidí a kterou mnohé děti přijímají s krajní nechutí, je mi z toho bytostně smutno. Jsem i proto, aby i školní docházka byla dobrovolná, ale odpírači školní docházky by nikdy nesměli vznášet nárok na sociální podporu či jiné výhody ze strany státu. Stát má zřejmě dbát jen o to, aby občan byl v praxi použitelný. Měl by tu pak být ale velký prostor pro ty, kteří se chtějí vzdělávat dál.

Učíte na katedře filozofie a dějin přírodních věd, což osobně považujete za velmi potřebnou disciplínu. Zdá se mi, že mnoho přírodovědně vzdělaných lidí nedokáže nahlédnout ▶

mimo paradigma nastavené současnou vědou. Jak by se podle vás mělo dohnět tzv. humanitní vzdělání u přírodovědně vzdělaných lidí?

Zase by to mělo být dáno jako možnost, nikoliv nutnost. To, co se prezentuje jako povinnost, pokud to zrovna není malá násobilka nebo pravopis, nenese obvykle radostné plody. Také mám chtít nechtě složeny všechny zkoušky z marxismu, jak se tehdy vyžadovalo, dodnes k němu ale cítím hluboký odpor. Potíž je v tom, že jen malá frakce obyvatelstva má výrazné nadání pro matematické nebo technické obory, a proto zatímco studium psychologie je obleženo, technická studia zejí prázdnotou.

Myslíte si tedy, že důvod malého zájmu o technické obory spočívá v distribuci nadání ve společnosti?

Rozhodně je to něco, co je pro většinu lidí velmi odtaziště. Mohou přijít doby, kdy fyzika přijde do módy, jako tomu bylo například v celkem nedávné minulosti. Ale i v minulých dobách ve společnosti bylo lidí, kteří se zabývali exaktními vědami, na procenta neobyčejně málo. Přesvědčení, že zájem nebo výkon se dá povzbudit nějakým dekretem Ministerstva školství, je osudný omyl. Musíme vycházet z toho, jaký, ošklivě řečeno, lidský materiál před námi stojí a kde je strop našich možností. Myslím, že nic není snazšího, než tyto záležitosti nějak administrativně vykazovat, ale připomíná to onu bizarně veselou historku z jakéhosi sexuologického kongresu z raných šedesátých let, kdy se poprvé veřejně začalo diskutovat o takových věcech, jako je orgasmus u žen. A ukázalo se, že ho dosahuje v Německu 20 procent, ve Francii 30 procent a v Sovětském svazu 100 procent žen! Čímkoliv to asi bude... To je neobyčejně neblahé, a dokud je centrálním přáním a předpisem, že dvě třetiny obyvatelstva mají mít vysokoškolský diplom, není překvapivé, že to vede pak buď k tomu, že se diplomy prodávají nebo rozdávají zdarma. Schopnosti mezi lidmi jsou nesterjné distribuovány a podpora nadaných je něco, co má v naší společnosti velkou rezervu. Bez určité elitnosti, diferenciace ve školství, vznikne jakási uniformní kaše. Nad jedněmi přimhouříme oko a druhé srazíme k zemi. To je bohužel současná praxe.

Svět školy a svět dětí se od sebe stále vzdalují

Napsal jste knihu Spasení těla, která přináší trochu jiný pohled na nemoc a její porozumění. Myslíte si, že ji čtou

lékaři, pro které je to svým způsobem provokativní, ale jistě užitečné čtení?

Mnozí to čtou. Ale struktura lékařských fakult je v současnosti dosti jednostranně technicistně zaměřená, kdybych to zkarikoval, pak lékař je vnímán jako „opravář lidí“. To, co dělá mechanik s auty, dělá lékař s lidmi, aniž by viděl širší souvislosti. Situace na lékařských fakultách se v tomto směru mění jen zvolna a méně sofistikovaní pacienti to také tak požadují. Jeden můj venkovský strýc, když jde do nemocnice, říká

Dokud je centrálním přáním, že dvě třetiny obyvatelstva mají mít vysokoškolský diplom, není překvapivé, že to vede pak buď k tomu, že se diplomy prodávají nebo rozdávají zdarma. Naopak podpora nadaných má v naší společnosti velkou rezervu.

„jdu na generálku“. Kdo tomu tak věří, zřejmě to tak i mít chce. Sofistikovanější pacienti žádají spíše komplexnější či alternativnější způsoby léčby a klasické medicíně se často vyhýbají, jak jen mohou. Proč asi?

Jak vy se z pohledu odborníka na filozofii přírodních věd díváte na to, jak by měla být na školách předávána Darwinova teorie? Mělo by být zdůrazňováno, že jde jen o teorii?

Darwinova teorie je samozřejmě teorie, nikoliv pravda sama o minulosti živého světa. Nikdo ze smrtelníků u ní nebyl. Řada věcí je velmi pravděpodobná, nikoliv však jistá. Nemůžeme si být jisti, že nějaký Bůh ztřeš nestvořil svět před šesti tisíci lety tak, jak je, a nerozmístil nám fosílie do geologických vrstev a nenastražil vše i na naše datační metody. Sice by to jeden nečekal, ale přeci jenom veškeré poznatky k nám došly zprostředkovaně. Samozřejmě jsem pevně přesvědčen o vývoji živých organismů v minulosti, ale trochu se s neodarwinismem rozcházím v příčinách, které některé ty změny působily, spíše je mi blízké pojetí švýcarského zoologa Adolfa Portmanna. Koneckonců asi padesát procent lidí ve Spojených státech věří ve stvoření, a to dosti drsně tradicionalistickým způsobem, a také to Spojené státy nepoložilo. Chtěl bych říci, že podstatnějších problémů je v českém školství více.

Které to jsou?

Je to zejména to, že svět, ve kterém se děti pohybují, a svět školský od sebe stále více divergují. To, co v dětech zakládá jejich

pohled na svět, hodnotové systémy, je rodina, televize a internet, a je to něco na míle vzdáleno Jiráskovým románům a přímčkám přetáých příčkou. To jsou tak jiné světy, že dnešní škola učí něco, co děti z větší části za a) nezaujme a za b) ve svém životě nikdy neaplikují. Jak z toho ven, je otázka obtížná.

Značná část vzdělanosti mizí pod obzorem. Je otázkou, zda naříkat nad tím, že nacházím v písemkách vysokoškoláků běžně chyby v měkkém a tvrdém *i*. Mnohem horší je, že tam nacházím mnoho povrchně žurnalistního zvanění. Tam vcelku nepomáhá nějak „pokutovat“ a s žáky věc opakovat. Pomáhá jediná věc: vybrat a podporovat ty, kteří něco kloudného napsali.

Vzdělání má lidem přinést především svobodu

Jaký je tedy vlastně smysl dnešní školy?

Je to nějakým způsobem pacifikovat velkou, dobře živěnou masu nedospělců, od nichž se nečeká žádná práce, kterou dnes vlastně ani nemohou vykonávat. Naprosto se nedomnívám, že menší pracovní úkony, jako například kdysi napást husy, uvařit či nějaké domácí práce, byly dětem úplně na škodu. To je věc, která je dnes přímo zapovězena. Samozřejmě že těžká a dlouhá práce děti často vážně poškodila. Teď jsme ale v opačném extrému, kdy jim připravujeme tzv. „šťastné dětství“ z kombinace předpřipravených her a zábav a vzdělávání. Smyslem dnešní školy je v podstatě zabezpečit to, aby se tato vrstva obyvatelstva volně nepotulovala, nesrocavala se, netvořila gangy, nemíchala Molotovovy koktejly, nepůsobila si předčasné gravidity... Z tohoto hlediska je dosti jedno, čím se jim nezralé mysli plní a co pak většinou zase zapomenou. Slovo „balast“ mělo kdysi v lodní dopravě následující význam: byl to neužitečný náklad třeba písku či kamení, který ovšem zajišťoval, že se loď nepřevrátila...

A rodiče také mohli chodit do práce.

Ano. V každé společnosti je dětství obtížné a dnes není jednodušší, než bývalo, jen jiné. Byl-li osudem dětí Dickensovy éry nezámek a nedostatek péče, dnes je těchto složek naopak moc – vtírá se otázka, zda etymologie slova „bezpečí“ není označením stavu bez péče, kdy se nemusíme bát, že nás někdo násilně obšťastní proti naší vůli. Úděl nedospělců je v každé společnosti neveselý a o moc lepší ani v současnosti, kdy dětská úmrtnost klesla k nule a všichni jsou dobře živeni. Ale míra jejich štěstí či neštěstí je jistě srovnatelná s ostatními dobami. Jako mnoho jiných jsem rád, že jsem dětství přežil jen mírně poškozen. Nevzpomínám na tu dobu rád.

Co je to, čemu musí nedospělci, jak vy říkáte, čelit?

Své naprosté sociální nekompetenci. V dnešní době také tomu, že se jim různé šance předstírají, ale oni je ve skutečnosti v podstatě nemají. Jsou to různé typy reklam jako „Vaše hlava má na víc“, „Vystuduj naši, dejme tomu, „School of languages“, a budeš úspěšný“ a také skutečnost, že i dobré studijní výsledky vedou v podstatě ke stejnému životnímu úspěchu jako u těch, kdo je neměli.

V jakém smyslu to myslíte? Podle příjmů toto tvrzení není pravdivé.

Minimálně by mělo platit, čím větší vzdělání, tím vyšší míra svobod. To nejde dokladovat jen penězi. Jde o větší možnost volby. Větší možnost volby je v dnešním světě ošidná – pokud chceme jet na Seychely místo na Madeiru, není to problém, pokud bychom v bohaté společnosti chtěli s jistým uskromněním pracovat jen půl dne a ten druhý půlden se věnovat vědám a umění, zjistíme, že to pro nastavení sociálního systému nejde. Skutečné vzdělání, které se ovšem nedá nadekretovat, člověka skutečně osvobozuje tím, že on sám zjišťuje relativitu, omezenost nebo podmíněnost svých přání a přáníček. Vzdělání přispívá k poznání sebe sama. Ale to je něco, co se absolutně nedá institucionalizovat. Pokud jsem tohle někomu ze svých žáků někdy snad umožnil, tak naprosto mimo rámec školní osnovy.

O označování za vědecké a nevědecké

Hodně jste se zabýval a zabýváte Carlem Gustavem Jungem, který bývá i některými psychology považován za nevědeckého. Co je vlastně ta škatulka věda?

O některých výpovědích můžeme říci, že je to hezké, ale není to věda, o jiných můžeme říci, že je to věda, ale není to hezké. V Čechách snad kromě nejtěžších oligofreniků není člověka, který by neslyšel o Červené karkulce. O Watsonovi a Crickovi slyšel stěží jeden ze sta, o Wilhelmu Wundtovi, jednom ze zakladatelů vědecké psychologie, snad stěží jeden

z deseti tisíc. Přitom ta grimmovská vyprávěnka je z vědeckého hlediska zcela protismyslným žvástem. Vlci nemluví. Karkulka ani babička by nemohly být spolknuty vcelku, průměr vlčího jícnu je stěží osm centimetrů. I kdyby se tak nějakým zázrakem stalo, tak v žaludku není dost vzduchu, aby se tam nezadusily. A vlka nelze operovat bez anestezie. To by se přeci mělo zakázat. Jenže děti si tuto nehoráznost stále žádají a je to nejznámějším příběhem celé střední Evropy. Na

takové a podobné věci např. dává odpověď Jung pomocí koncepce archetypů. Komu se ta teorie nezdá dost vědecká, tak ať ji nečte.

Kde je tedy hranice mezi vědeckým a nevědeckým? Co nám toto označení vůbec přináší?

Věda má od začátku devatenáctého století vysoký kredit. Povšimněme si, že marxismus-leninismus se chápal jako vědecký světový názor, přitom se jednalo o ideologické žvásty. Ne všechno, co by se tedy rádo za vědecké vydávalo, tím i je. Obvykle se za vědecké pokládá to, co je labora-

Bude-li celá osada věřit v hejkaly, ovlivní to jejich chování například mnohem více než atmosférický tlak, který můžeme dobře změřit. Tudíž kromě pravd vědeckých jsou na světě pravdy nevědecké nebo mimovědecké.

torně neomezeně opakovatelné, dejme tomu průchod elektronického proudu obvodem se žárovkou. Můžeme jej zapínat a vypínat, jak dlouho chceme, dokud nám vydrží zdroj. Ovšem řada jevů na světě je zcela nepochybně existentních, ale jen těžko je můžeme uměle vyvolat nebo neomezeně opakovat. Můj oblíbený autor Arthur Koestler říká, že skutečnost, že bouřka nebo pohlavní akt nejsou neomezeně opakovatelné za kontrolovaných okolností, není důvod k domněnce, že by se jednalo

o záležitosti nicotné. Proto se mi zdá lepší a smysluplnější Jungova teze „Wirklich ist das, was wirkt.“, čili skutečné je to, co působí. Je celkem jedno, jestli to něco působí ve vnějším světě nebo v naší mysli. Inflace také nemá žádnou materiální substanci a také působí v celé společnosti dosti značně. Bude-li celá osada věřit v hejkaly, ovlivní to jejich chování například mnohem více než atmosférický tlak, který můžeme dobře změřit. Tudíž kromě pravd vědeckých jsou na světě pravdy nevědecké nebo mimovědecké, které nejsou méně naléhavé. V tom spočívá jádro problému.

Nedávno proběhlo médii, že Tomáš Sedláček, známý ekonom, neobhájil svou doktorandskou práci, protože není dost vědecká a neobsahuje žádné výpočty. Jeho kniha je přesto velmi podnětná. Jak se na to díváte vy? Není to nějaký fenomén současnosti, že vyžadujeme možná až nadbytečnou vědeckost?

Sedláčkova kniha je velmi zajímavá popularizace, právě si ji čtu. Pochopitelně každý vědní obor má své určité představy, co je to „správné řemeslo“. Když jsme kdysi zpracovávali „Svočky“ (Studentské odborné a vědecké činnosti), bylo nám řečeno, že každá musí obsahovat nějaký matematický model, vem, kde vem (podobně jako rytíř má své brnění a zbroj, má intelektuál své police s knihami či matematickou výzbroj: působí to tak trochu jako status-symbol). Tím nechci říci, že by se ctivosti určitého vědeckého řemesla neměly dodržovat, ale minimálně by se mělo vědět, že existuje reálné poznání i mimo ně. Konkrétní kauzu té obhajoby nemohu posoudit, neboť práci jsem neviděl a ekonom nejsem. Ale kniha sama se mi líbila, a pro toho, kdo nezná úlohu subjektivních faktorů v ekonomii, je neobyčejně poučná a jejímu autorovi fandím.

Je smutnou skutečností, že ani po dvou stech letech meteorologického výzkumu dodnes nejsme v létě schopni říct, bude-li následující zima na severní polokouli mírná, nebo tuhá. Ba ani přesně určit, kdy bude který frontální systém přecházet. Zápavy v Praze v roce 2002 nebyly očekávány navzdory dvěma stům letům hydrologických studií u nás. U komplikovaných systémů, jako je ekonomie, zemská atmosféra či lidská společnost, je schopnost predikcí na ryze vědeckém podkladě nízká, ba řekl bych v některých případech velmi nízká. Někdy mají zkušenější praktikové v této věci šťastnější ruku než nejsostifikovanější matematický model. Tím není řečeno, že by se podobná činnost neměla provozovat. Ale až podle jejich skutků poznáte je. ●